

INDIVID, DEMOKRATI OG PSYKOLOGI I EN PRAGMATISK OPTIK

Svend Brinkmann

En af de psykologer, der grundigst har tematiseret forholdet mellem psykologi og demokrati, er John Dewey. I denne artikel søger jeg at reaktualisere Deweys pragmatiske perspektiv på forholdet mellem individet, demokrati som en livsform og psykologien som videnskab. Ifølge Dewey opstår et psykologisk individ med et komplekst indre liv først i historien, når de ydre, demokratiserede sociale former kræver bestemte overvejelser og valg af de enkelte mennesker. Artiklen redegør for Deweys demokratiteori, der hænger tæt sammen med hans socialpsykologiske forståelse af sociale processer som dynamiske og foranderlige. Han afviste som utilstrækkeligt, hvad han kaldte »demokrati som et formelt system«, og ville supplere dette med et syn på demokrati som en livsform, båret af kommunikationsprocesser. Desuden tematiseres Deweys syn på psykologiens og de øvrige socialvidenskabers rolle som medskaber af en informeret offentlighed. Ifølge Dewey er psykologiens opgave ikke passivt at afspejle en uforanderlig virkelighed, men at indgå som problemløsningsredskab, særligt i forhold til at gøre den demokratiske offentlighed i stand til at træffe praktisk fornuftige afgørelser.

1. Indledning

Kun få psykologer har analyseret forholdet mellem demokrati og psykologi. En del har interesseret sig for mennesket som demokratisk samfundsvæsen, og har søgt at beskrive de psykologiske faktorer, der henholdsvis hindrer og fremmer lysten og evnen til at deltage i samfundets beslutningsprocesser. I organisationspsykologisk sammenhæng findes eksempelvis en omfattende litteratur om *participation*, der henviser til ansattes mulighed for at deltage i beslutningsprocesser, der traditionelt har været et anliggende for en ledelse (fx Wilpert, 1998). Men forholdet mellem selve *psykologien* (forstået som en række historisk opståede praksisser til undersøgelse af menneskesindet) og demokratiet har sjældent været direkte tematiseret.

Der er selvfølgelig undtagelser, fx de kritiske undersøgelser i kølvandet på Michel Foucaults arbejder, der har analyseret den historiske opkomst af

psykologisk viden – og humanvidenskabelig viden generelt – som tæt knyttet til nationalstaternes behov for at kontrollere individer og populationer. Ifølge Foucault kan man ikke adskille den historiske udvikling af videnskaberne om mennesket fra udviklingen af nye former for *politisk teknologi*, der fungerer som styringsredskaber i forhold til individer og grupper (Foucault, 1988). Psykologiens opståen og udvikling er i dette perspektiv uadskillelig fra udviklingen af disciplinerende magtformer (Brinkmann, 2005a; Hook, 2003). De liberale demokratiers kultivering af autonome individer betyder for Foucault og hans arvtagere ikke, at den samfundsmæssige magtudøvelse forsvinder, men at den antager nye og »psykologiserede« former, der muliggør styring af frisatte selver, for hvem frihed ikke er en ret, men en pligt (Rose, 1996, s. 100). Og pligten til frihed administreres i denne optik af staten gennem eksempelvis folkeskolen, der ifølge formålsparagraffen skal sikre den enkelte elevs »alsidige personlige udvikling« (Brinkmann, 2005b), og ved at forpligte arbejdsløse på bestemte former for personlig udvikling, der skal gøre dem markedsegne i et fleksibelt, demokratisk samfund (Åkerstrøm Andersen, 2003). Konsekvensen af psykologiseringen af samfundet er, at sociale problemer ofte maskeres som personlige problemer, der tilsyneladende bedst løses gennem psykologisk intervention og ikke gennem politiske beslutninger (Jørgensen, 2002).

Sådanne kritiske undersøgelser af psykologiens rolle som politisk teknologi i de liberale demokratier kan uden tvivl være øjenåbnende, men det kan være vanskeligt at tænke rekonstruktivt og fremadrettet om psykologiens mulige roller i et demokratisk samfund på disse præmisser. Faren ved dette perspektiv er en tilbagelænet kritisk holdning, der påpeger endeløse farer og problemer, men uden at forpligte sig på aktiv handling i forhold til det omgivende samfund. I denne artikel søger jeg at beskrive et perspektiv på forholdet mellem psykologien og demokratiet, som er nøjagtigt lige så historiserende som Foucaults position. Perspektivet vil endda kunne give Foucault ret i, at psykologien uundgåeligt er en politisk teknologi, men frem for at se dette som noget, der automatisk diskvalificerer disciplinen, vil det i stedet kunne give grobund for en diskussion af, *hvordan* psykologien (som politisk teknologi) bedst kan anvendes til gavn for det fælles bedste i de liberale demokratier.

Det skitserede perspektiv er det, som blev udviklet af John Dewey (1859-1952), der i sin særdeles lange karriere særligt beskæftigede sig med disse spørgsmål i 1920'erne (fx Dewey, 1922; 1927). Jeg søger at reaktualisere Deweys pragmatisk perspektiv på forholdet mellem individet, demokrati som en livsform og psykologien som videnskab. Dette gør jeg først i et historisk, så i et demokratiteoretisk og endelig i et videnskabsteoretisk perspektiv. Dewey er for de fleste i Danmark bedst kendt som pædagogisk filosof, og han oplever som sådan en vis renæssance i disse år. Eksempelvis er hans pædagogiske hovedværk *Demokrati og uddannelse* (Dewey, 1916) for ganske nylig udkommet i dansk oversættelse. Mange kender også Dewey

gennem Richard Rortys genopdagelse af hans filosofiske pragmatisme (fx Rorty, 1982), og Rorty har kaldt Dewey den vigtigste filosof i det tyvende århundrede med Wittgenstein og Heidegger som de nærmeste konkurrenter.

Hvad der derimod endnu ikke har fået særlig opmærksomhed, er Deweys *psykologiske* forfatterskab (men se Brinkmann, 2004; 2006). Dette er besynderligt, eftersom han her har nogle af sine mest originale indsigter. Fx blev hans artikel om refleksbuen (Dewey, 1896) kåret som den vigtigste artikel i de første 50 årgange af *Psychological Review*, og den er kendt for at have tilbagevist både behaviorismen og informationsprocesseringsparadigmet, før de overhovedet blev formuleret som kohærente forskningsprogrammer (Deweys argument i artiklen var vendt mod teorier, der anså stimuli og responser som meningsfulde handlingsbestemmende faktorer i abstraktion fra organismens primære målrettede aktivitet) (Brinkmann, 2006, s. 102). Desuden leverede Dewey en sofistikeret kritik af William James' emotions-teori (Dewey, 1895), der heller ikke vies megen opmærksomhed i dag, og hans socialpsykologi, baseret på en teori om vanedannelse (Dewey, 1922), er gledet ud af den socialpsykologiske kanon, på trods af at den foregriber de analyser af vaners betydning for erkendelse og handling, der siden blev udviklet af filosoffer og samfundsforskere som Heidegger (1927) og Bourdieu (1977) (jf. førstnævntes begreb om det »vedhåndenværende« og erkendelsen som baseret på en vanemæssig, brugende omgang med verden, og sidstnævntes begreber om *habitus* og *hexis*).

I det følgende er det imidlertid primært en anden dimension af Deweys psykologi, der skal fremhæves, nemlig hans tematisering af forholdet mellem den psykologiske *videnskab*, videnskabens *genstand*, samt det demokratiske *samfund*. Dewey havde allerede i slutningen af det nittende århundrede noget provokatorisk hævdet, at den videnskabelige psykologi først kunne opstå i historien, når dens genstand – individet – var opstået som figur (Dewey, 1976). Dette skete med demokratiseringen af de sociale relationer, øget frihed samt øget social kompleksitet, som indtraf med overgangen til de store statsamfund. Ifølge Dewey opstår et psykologisk individ med et komplekst indre liv først i historien, når de ydre sociale former kræver bestemte overvejelser og valg af de enkelte mennesker. Pointen er altså, at individet qua individ fødes i en bestemt social orden, samt at videnskaben om individet (psykologien) først giver mening, når dens genstand er opstået. Dette behandler jeg i artiklens anden hoveddel efter først at have gjort rede for de grundlæggende linjer i Deweys pragmatisme.

I næste del redegør jeg for Deweys demokratiteori, der hænger tæt sammen med hans socialpsykologiske forståelse af sociale processer som dynamiske og foranderlige. Han afviste som utilstrækkeligt, hvad han kaldte »demokrati som et formelt system«, og ville supplere dette med et syn på demokrati som en livsform, båret af kommunikationsprocesser. Denne pointe udfoldes, og det vises, at Deweys socialpsykologi (Dewey, 1922) i bund

og grund lige så vel er en normativ teori om demokratisk sameksistens. Endelig tematiserer jeg Deweys syn på psykologiens og de øvrige socialvidenskabers rolle som medskaber af en informeret offentlighed (Dewey, 1927). Ifølge Dewey er psykologiens opgave ikke passivt at afspejle en uforanderlig virkelighed, men at indgå som problemløsningsredskab i forhold til forskellige spørgsmål, herunder at gøre den demokratiske offentlighed i stand til at træffe praktisk fornuftige afgørelser. Særligt på dette punkt illustreres det, at Deweys pragmatisk psykologi rummer nogle af de samme pointer som det historiserende Foucault-perspektiv, men uden at dette hos Dewey fører til, at vi bør opgive at bedrive psykologisk forskning og praksis. Psykologien er sandt nok en politisk teknologi, der kan subjektivere individer (for at bruge Foucaults begreb), dvs. skabe dem som subjekter på bestemte måder. Dette bør dog ikke lede os til en afvisning af psykologien, men til en etisk-politisk diskussion af, *hvordan* subjektivitet *kan* og *bør* skabes i en demokratisk kontekst.

2. Deweys pragmatisk psykologi

Dewey tilhørte den amerikanske skole inden for filosofien, der kaldes *pragmatismen*. De øvrige klassiske pragmatisk filosoffer var Charles Sanders Peirce (1839-1914) og William James (1842-1910), og sommetider medtages George Herbert Mead (1863-1931) også. Dewey omtalte dog sjældent sin egen position som pragmatisme, men oftere som eksperimentalisme, instrumentalisme eller empirisk naturalisme. Der er dog bred enighed om, at hans tænkning var vigtig for udviklingen af den pragmatisk tradition.

Hvis man skal sige i en enkelt sætning, hvad pragmatisme går ud på, så kan man sige, at den ikke så meget er et sæt doktriner eller idéer, men en eneste idé: En idé om, hvad idéer er (Menand, 2002, s. xi). Pragmatismens idé om idéer er, at idéer er menneskeskabte redskaber, der sætter mennesker i stand til (hvis idéerne er *gode*) at mestre den verden, de befinder sig i. Idéer er ikke metafysiske platoniske entiteter, som mennesker kan komme i kontakt med ved fornuftens hjælp, for idéer er slet ikke »derude« i nogen fast form, hvor de venter på at blive opdaget, lige så lidt som gaffer eller computere eksisterede, før de blev opfundet. Idéer er opfundne redskaber, der tjener til at mestre en foranderlig verden. James formulerede på baggrund af dette perspektiv en generel instrumentalistisk teori om sandhed. Sandhed er ikke en magisk relation mellem et udsagn eller en idé og verden. Sandhed er ikke en egenskab ved vore idéer og ytringer, som de enten har eller ikke har i sig selv. Når vi vurderer idéers sandhed, skal vi ifølge James stille det, han kalder pragmatismens »sædvanlige spørgsmål«:

‘Grant an idea or belief to be true’ it says, ‘what concrete difference will its being true make in any one’s actual life? How will the truth be

realized? What experiences will be different from those which would obtain if the belief were false? What, in short, is the truth's cash-value in experiential terms?' (James, 1907, s. 92).

Dette instrumentalistiske syn på sandhed blev kraftigt kritiseret i James' samtid, og Dewey udtrykker sig da også noget mere moderat end James på dette punkt.

Deweys teori om menneskets handlen i verden er af senere fortolkere blevet set som »økologisk« (Burke, 1994), og det undgik de forsimplinger af sandhedsbegrebet, som James' filosofi lagde op til. Dewey ville gøre for filosofien, hvad Darwin havde gjort for biologien: Vise at verden grundlæggende er et sted i stadig forandring, hvor intet er stabilt, og hvor den filosofiske og videnskabelige udforskning af verden primært består i midlertidigt at stabilisere processer og begivenheder, der i sig selv er foranderlige, ligesom de biologiske arter udviser relativt stabile træk, der sætter dem i stand til at mestre deres omverden, om end selv det, der tilsyneladende er mest stabilt (fx bjergkæder og stjernebilleder), også er foranderligt. Deweys grundlæggende filosofi kan således karakteriseres som en »begivenhedsmetafysik« (Brinkmann, 2006) eller en »procesfilosofi«, der ser naturen som bestående af »events rather than substances, it is characterized by *histories*, that is by continuity of change proceeding from beginnings to endings.« (Dewey, 1925:xi-xii). Sandhed består i aktivt at kunne navigere i den foranderlige begivenhedsverden – og ikke i passivt at afbilde den i statiske teorier og repræsentationer.

Menneskenes samfund og det menneskelige sind er udviklet i en sådan foranderlig verden, og det økologiske element i Deweys perspektiv består i, at han afviser nødvendigheden af at operere med en indre verden af mentale repræsentationer eller lignende. Sådanne statiske repræsentationer kan ikke være til megen gavn i en foranderlig verden, og erkendelse består derfor ikke i at kopiere verden i form af subjektive repræsentationer eller idéer. Denne fejlagtige teori om erkendelsen kaldte Dewey »the spectator theory of knowledge« (Dewey, 1929, s. 23): at sand viden opstår gennem passiv beskuen af det værende, som det er, uafhængigt af *at* det bliver beskuet. Ifølge Dewey er vores erkendelse af verden i stedet medieret af vores *vaner*, og består i evnen til effektiv *handling*. Dewey satte som de andre pragmatistiske filosoffer vores praktiske handlinger og de menneskelige *praksisser* i centrum. Vi står konstant i en brugende omgang med verden, og vi erfarer almindeligvis tingene i den brugssammenhæng, som de indgår i. Den menneskelige refleksionsevne, vores mulighed for at stoppe op og overveje alternative handlingsmuligheder, er en afledt evne, der bygger på en mere basal, praktisk, vanemæssig væren-i-verden. Dewey hævdede, at vi »*know how* by means of our habits« (Dewey, 1922, s. 177), og den praktiske, ikke-refleksive viden er en forudsætning for »*knowledge of and about things, knowledge that things are thus and so, knowledge that involves reflection*«

(ibid., s. 178). Den basale vanemæssige viden »lives in the muscles, not in consciousness«, mente Dewey (ibid., s. 177), og refleksion opstår først, når den vanemæssige fungeren bryder sammen, hvorved der opstår et behov for nye tanker og idéer, som kan genoprette organismens funktioner: »reflection, roughly speaking, is the painful effort of disturbed habits to readjust themselves« (ibid., s. 76).

De vaner, som Dewey anser som psykologiens grundlæggende enhed, er ikke »passive tools waiting to be called into action from without« (Dewey, 1922, s. 24). Der er ingen oprindelig subjektivitet bag vanerne, som styrer dem (ingen indre homunculus eller eksekutivfunktion), for mennesket *er* dets vaner: »we are the habit«, »they constitute the self« (ibid., s. 24-25). Der er en enhed af selvet og dets handlinger, og vaner kan derfor ikke siges at være noget, som vi er på afstand af og bevidst kan gribe til og anvende. I realiteten er de bestemmende for enhver refleksion, handling og erkendelse. De er konstituerende for den menneskelige subjektivitet. Vi erkender aktivt med vore vaner, ikke med en passivt beskuende bevidsthed. Forskellen mellem den voksnes erkendelse af verden og barnets er derfor heller ikke så meget en forskel i indre, psykiske strukturer, men en forskel i vaner:

The reason a baby can know little and an experienced adult know much when confronting the same things is not because the latter has a »mind« which the former has not, but because one has already formed habits which the other has still to acquire. (Dewey, 1922, s. 182)

Dewey havde en emergens-teori om det mentale, der ville finde plads til det psykiske i en foranderlig verden. Præmissen var som nævnt, at verden grundlæggende består af begivenheder (og ikke substanser) og at begivenheder udviser forskellige niveauer af kompleksitet, hvor der på det mest komplekse niveau opstår, hvad vi kalder mentale fænomener (Brinkmann, 2006, s. 62-63), som Dewey også omtaler som »body-mind« (Dewey, 1925, s. 261). Dette er et niveau, hvor mennesket deltager i fællesskab med andre i større meningsammenhænge. For helt overordnet vil det at have et sind (eng. 'mind') sige, hævder Dewey, at man kan respondere på sociale meningsammenhænge, og derfor er sindet socialt: »Mind is seen to be a function of social interactions, and to be a genuine character of natural events when these attain the stage of widest and most complex interaction with one another.« (ibid., s. xiii). Sindet står altså ikke uden for eller over for naturen, men er selv en del af naturens begivenheder, når de har nået et niveau af kompleksitet, hvor naturen bliver i stand til at dirigere og stabilisere sig selv med bestemte meningsfulde formål for øje: »consciousness is not a separate realm of being, but is the manifest quality of existence when nature is most free and most active.« (ibid., s. 393). Dewey kaldte menneskers forsøg på nødvendig dirigeringen af naturens begivenheder for intelligent aktivitet: »The intelligent activity of man is not something brought to bear upon nature

from without; it is nature realizing its own potentialities in behalf of a fuller and richer issue of events.« (Dewey, 1929, s. 214-215). Essensen i Deweys pragmatisme er kort sagt, at mennesket (og dets sind) er formet af naturens omskifteligheder, men at mennesket samtidig har udviklet en intelligens, der sætter det i stand til at anvende redskaber (fx idéer, videnskab), der for en tid kan stabilisere de foranderlige begivenheder, som uundgåeligt udgør menneskets vilkår. Idéer er altså arbejdsredskaber, hvormed mennesket som social art søger at mestre en verden i forandring.

3. Psykologiens historie – og dens genstands

Vanlige historiske gennemgange af psykologiens historie har som præmis, at psykologiens *genstand* er lige så gammel som mennesket selv, men at mennesker først sent i historien fandt på at lave en egentlig videnskab om deres sjæleliv. Der er dog undtagelser: Richards (1996) skelner i sin kritiske psykologihistorie mellem Psykologi med stort 'P' (disciplinen med dens teknikker og praksisser) og psykologi med lille 'p' (genstandsfeltet, der undersøges af disciplinen) og hævder, at psykologi på mange måder er et produkt af Psykologi. Richards afviser eksistensen af en psykologisk virkelighed forud for et sprog om denne virkelighed, hvorfor ingen (ifølge Richards) havde et ødipuskompleks før Freud, ingen kunne betinges før Pavlov og ingen havde en høj IQ, før intelligensbegrebet opstod (se Teo, 2005, s. 11). Danzigers (1997) gennemgang af en række centrale psykologiske begrebers historie (intelligens, adfærd, læring, motivation, personlighed og holdninger) bygger også på den grundtanke, at psykologiske egenskaber kun er mulige inden for en diskursiv kontekst, da tilstedeværelsen af en sprogbrug om egenskaberne er en mulighedsbetingelse for deres eksistens (ibid., s. 190, se også Brinkmann, 2005a).

Dewey placerer sig mellem de to radikale synspunkter: På den ene side afviste han, at psykologiens genstandsfelt var evigt og uforanderligt. Psykologiens genstandsfelt var historisk og (som alt andet i universet) i konstant udvikling via transaktion med omgivelserne. Men på den anden side afviste han, at man kunne slå alle psykologiske kategorier sammen og behandle dem under ét. I en artikel om behovet for en socialpsykologi sagde han:

All psychological phenomena can be divided into the physiological and the social, and that when we have relegated elementary sensation and appetite to the former head, all that is left of our mental life, our beliefs, ideas and desires, falls within the scope of social psychology (Dewey, 1917:54).

Dewey ville ikke benægte, at visse elementære fysiologiske mekanismer knyttet til sansning og begær eksisterede i en nærmere bestemt form forud

for den psykologiske videnskab og udviklet som følge af evolutionære selektionspres. Men når der ses bort fra disse elementære mekanismer, som han altså henregnede til »fysiologisk psykologi«, så er de psykologiske fænomener helt igennem historiske (de tilhører alle »socialpsykologien«), og en meget vigtig faktor bag deres historiske udvikling var ifølge Dewey Psykologien selv (dvs. Psykologien med stort 'P' i Richards' terminologi). Fx beskriver han, hvordan den vestlige idé om bevidstheden som et indre, privat rum (der stadig er meget fremherskende, fx hos Damasio, 1999) i første omgang var »a product of institutional change, political and ecclesiastic, although, like other beliefs, once it was established it had political results.« (Dewey, 1927:50). Dewey hævdede også, at den sociale adskillelse mellem en arbejdende klasse og en besiddende klasse (der ikke behøvede at arbejde) siden grækerne har præget den vestlige tænkning og har påvirket mange af vores mest centrale distinktioner, fx vores metafysiske opdeling i ting, der er rene midler, og ting der er mål (Dewey, 1925:124). Menneskenes opfattelser af deres egen beskaffenhed er ikke uforanderlige, men ændres som følge af institutionelle forandringer. Der er dog ingen social determinisme i Deweys tænkning, men et langt mere dynamisk billede, hvor institutionelle forandringer kræver, at mennesker udvikler nye måder at se sig selv på, der igen kan forårsage politiske og sociale ændringer.

Allerede i sine *Lectures on Psychological and Political Ethics* fra 1898 var Dewey interesseret i individualitetens historiske og sociale basis, og han var inde på, at psykologiens genstand – det »psykologiske individ« – først opstår sent i historien, på et tidspunkt da mennesker løsrives fra stive sociale former. I stærkt opdelt samfund, fx feudal- eller kastesamfund, hvor mennesket ikke ses som adskilt fra den sociale gruppe, havde psykologien endnu ikke nogen genstand, hvorfor der følgelig ikke var en videnskabelig psykologi. Dette er i hvert fald Deweys provokerende og historiserende analyse:

If any individual is taken as a member of a limited social group, we cannot have and historically did not have any psychology as psychology. Of course there was a good deal of implicit psychology, but as a science it could not come to birth because the individual as a possible universal had not come to existence. (Dewey, 1976, s. 4).

Individet opstår som følge af øget samfundsmæssig frihed, og psykologien er »at once a sign and a reflex of the growth of freedom in society« (Dewey, 1976, s. 4). Det psykologiske individ opstår i historien, da ydre sociale praksisser bliver så komplekse og heterogene, at menneskets umiddelbare deltagelse i dem bliver et problem. I samfund, hvor mennesker kun deltager i få og ordnede handlingsammenhænge, er der ringe behov for individuelle refleksioner, beslutninger og valg, hvorfor det psykologiske individ endnu ikke er trådt i karakter. Et komplekst psykologisk liv er kun nødvendigt i en kompleks social verden, hvor mennesket ofte må søge at omdanne sine

vaner. Dewey kritiserede i forlængelse heraf den moderne ideologi om en »indre personlighed«, som han så som affødt af bestemte problematiske sociale betingelser: »idéen om at perfektionere en 'indre' personlighed er et sikkert tegn på social opdeling. Det, der kaldes for indre, er blot det, der ikke kan forbindes med andre – det, der ikke er i stand til at indgå i en fri og fuld kommunikation.« (Dewey, 1916, s. 139). For Dewey er det, man *er* som person ikke noget indre: »Det, man er som person, er det, man er sammen med andre i et frit udvekslende samvær.« (ibid., s. 140).

I *Experience and Nature* hævdede Dewey, at »Personality, selfhood, subjectivity are eventual functions that emerge with complexly organised interactions, organic and social.« (Dewey, 1925, s. 208). Personlighed eller subjektivitet er ikke en universel egenskab ved mennesket, noget givet uden for historiske og sociale livsprocesser, men en funktion, der opstår med øget social kompleksitet knyttet til en specifik historisk og kulturel situation. Den form for subjektivitet, som opstår med det psykologiske individs fødsel, repræsenterer ifølge Dewey en subjektivering af bestemte sociale værdier i den enkeltes sind: »the social values getting subjectified, being translated over into subjective conscious form« (Dewey, 1976, s. 7). Den moderne idé om individet som samfundsatom med en indre, psykologisk verden er ingen universel sandhed om mennesket, men en indskrivning af bestemte sociale værdier i subjektet. Disse værdier har siden det sekstende århundrede dannet udgangspunkt for vores etiske og politiske forestillinger: At samfundet og dets politiske processer er resultatet af en slags kontrakt mellem fundamentalt set frie og ikke-sociale individer (ibid.) (ofte kaldet kontraktualisme i den politiske filosofi). Dewey mente, at denne forestilling grundlæggende var forkert og dens udbredelse skadelig for demokratiet og det sociale liv. I realiteten er vi helt grundlæggende sociale væsener, der kun under bestemte sociale betingelser kan blive individer. Individualiteten har altså en social basis i Deweys øjne, men den sociale basis, som demokratierne på hans egen tid fremelskede, var ifølge Dewey problematisk. Den byggede nemlig på en fattig idé om, hvad demokrati er – og bør være. Dette synspunkt kan vi bedre forstå ved at kende lidt til Deweys demokratiteori, som jeg behandler i det følgende.

Foreløbig kan vi opsummere og sige, at de socialpsykologiske sider af det menneskelige sind ifølge Dewey ikke er evige og uforanderlige, men at psykologiens genstand på komplekse måder varierer med den historiske situation, den eksisterer i. Psykologiens genstand varierer i denne forstand også med selve den psykologiske videnskab, for psykologien er i høj grad med til at påvirke det, den handler om. Denne refleksivitet betyder, at vi ikke kan få afdækket ægte lovmæssigheder i (social-)psykologien:

It is [...] absurd to suppose that an adequate psychological science would flower in a control of human activities similar to the control which physical science has procured of physical energies. For increased

knowledge of human nature would directly and in unpredictable ways modify the workings of human nature, and lead to the need of new methods of regulatio, and so without end (Dewey, 1927, s. 197).

Forøget viden om den menneskelige natur forandrer selve den menneskelige natur (tænk på psykoanalysens betydning for opdragelse, uddannelse og menneskets almene selvforståelse i det tyvende århundrede), og derfor må psykologiske »love« altid fortolkes som »arbejdshypoteser« (Dewey, 1900) eller »ingeniørlove« (Dewey, 1927, s. 197), der må bevise deres værdi i *praksis*. De må vise deres værd som nyttige arbejdsredskaber (Brinkmann, 2005c), og her fornægter Deweys pragmatiske position sig ikke. Psykologiens resultater er dermed ikke valide, hvis de korrekt *afspejler* en uafhængig virkelighed, men hvis de kan anvendes til *forbedring* af den virkelighed, de handler om. I sin formandstale til den amerikanske psykologforening opfordrede Dewey derfor til, at de psykologiske teorier skulle testes i konkrete praksisser (særligt inden for pædagogikken), og at disse praksisser skulle vurderes »by the contribution which they make to the value of human life« (Dewey, 1900, s. 121).

Ifølge Deweys historiske perspektiv på psykologien og dens genstand er det evident, at individet fødes i en bestemt social orden, der kræver refleksive valg af subjektet, hvorved det komplekse ydre sociale liv – med demokratisering og øget samfundsmæssig frihed – bliver modsvaret af et mere komplekst psykologisk liv. Idéen om det mentale som en indre verden, der fik filosofisk udtryk hos Descartes og Locke, analyseres af Dewey som affødt af bestemte sociale betingelser. Det var ifølge Dewey en idé, der:

crept into psychology, which became an introspective and introverted account of isolated and ultimate private consciousness. Henceforth moral and political individualism could appeal to »scientific« warrant for its tenets and employ a vocabulary made current by psychology: – although in fact the psychology appealed to as its scientific foundation was its own offspring. (Dewey, 1927, s. 88-89).

Politisk individualisme (der i dag ofte kritiseres under betegnelsen 'neoliberalisme') affødte nogle individualistiske psykologiske teorier, og disse teorier kunne så igen – bemærker Dewey – tjene som videnskabelig legitimering af den politiske ideologi! Dette er et klart eksempel på Deweys blik for, hvordan psykologiske idéer hænger sammen med politiske processer i de moderne samfund. Men hvordan karakteriserede han nærmere disse samfund og deres demokratiske forhold?

4. Deweys demokratiteori

I Deweys pragmatiske perspektiv har psykologien, ligesom al anden viden- skab, redskabs- eller problemløsningskarakter. Som Rodney Nelson har beskrevet det: »knowledge is created or manufactured in specific social and intellectual contexts as a means of resolving specific problems rather than being an abstract quest for fundamental certitudes about the external world« (Nelson, 1995, s. 32). Men hvad er nærmere bestemt psykologiens rolle og opgave i et moderne samfund? Hvilke problemer er det, den skal løse? Hvis vi skal forstå psykologien som noget, der er en indre del af det sociale liv og potentielt forandrer dette, snarere end noget, der blot iagttager det passivt udefra, så må vi inddrage en analyse af den form for socialt liv, som psyko- logien eksisterer i. Og den form for socialt liv, der havde affødt psykologi- ens opståen, og som Dewey ønskede skulle vokse frem, var demokratiet.

Den type samfund Dewey levede i, var med hans egne ord »Great Socie- ties« (Dewey, 1927). Det var samfund med store bureaukratiske statsstruk- turer, der byggede på en demokratiopfattelse, som Dewey kaldte »political democracy as a system of government« (ibid., s. 143). Vi kan kalde denne opfattelse for demokratisk formalisme, og den hviler på to grundantagelser: (1) »each individual is of himself equipped with the intelligence needed, under the operation of self-interest, to engage in political affairs« og (2) »general suffrage, frequent elections of officials and majority rule are suffi- cient to ensure the responsibility of elected rulers to the desires and interests of the public« (ibid., s. 157). Den første antagelse hænger sammen med en type individualistisk eller atomistisk psykologi, som Dewey var kritisk over for: at vi fundamentalt set er egoistiske væsener, der hver især er udstyret med en individuel intelligens, der kan hjælpe os til at realisere vore mål. Menneskebilledet i denne type psykologi fungerede ifølge Dewey til at legitimere den formalistiske demokratiopfattelse, hvor et demokrati udtøm- mende kan karakteriseres som formelle regler og rettigheder, der regulerer frie samfundsatomers gøren og laden. Demokrati er i dette kontraktualisti- ske perspektiv primært et formelt samfundssystem, der sikrer princippet om individuel frihed. Carr og Hartnett (1996) har kaldt denne model for demokrati for »markedsmodellen«, da det frie marked og dets aktører, der udveksler varer og tjenesteydelser, fungerer som denne models politiske styrebillede.

Dewey mente, at den formalistiske eller kontraktualistiske demokratiop- fattelse byggede på en myte om mennesker som psykologiske samfundsatom- er uden hold i virkeligheden. I realiteten er individualitet (som vi har set) et afledt og ikke et primært fænomen, hævdede Dewey: »individuality [...] is something to be wrought out. It means initiative, inventiveness, varied re- sourcefulness, assumption of responsibility in choice of belief and conduct. These are not gifts but achievements.« (Dewey, 1920, s. 194). Individualitet har en social basis uden hvilken, der ikke kunne *være* individer. Dette bety-

der ikke, at individualitet er en illusion, men at der er sociale betingelser for individualiteten. Derfor bør psykologien interessere sig for de sociale betingelser, der må være til stede for, at dens genstand – individet – kan opstå, og individerne selv må anerkende de forpligtelser, de har over for det samfund, som muliggør deres individualitet. Disse betingelser består ifølge Dewey af social erfaring og kommunikation, der transformerer det menneskelige råmateriale fra en dyrisk tilstand, og muliggør dannelsen af individer (ibid., s. 207).

Demokrati er for Dewey »mere end en styreform – det er primært en form for liv i forening med andre, en fælles kommunikeret erfaring.« (Dewey, 1916, s. 104). Demokrati er en *livsform*, der hviler på visse ufravigelige kendsgerninger. Herunder at mennesker som sociale væsener har gensidige interesser, hvilket bør respekteres i enhver samfundsmæssig sammenhæng, samt at sociale vaner skal have mulighed for at kunne forandres, hvis betingelserne kræver det (ibid.). Demokrati er den livsform, der bedst sætter mennesker i stand til at respondere på verdens omskifteligheder, og dette forsvar for demokratiet kan siges at være helt i den pragmatiske traditions ånd. Vi bør undgå at hypostasere samfundet, dvs. gøre det til en fast, selvstændigt eksisterende genstand bag menneskelige handlinger (Dewey, 1927, s. 70). »Samfundet« giver ikke i sig en forklaring på menneskelig handlen, men er noget, der selv skal forklares. Vi skal være opmærksomme på, at både individer og samfundet kun eksisterer i kraft af meningsfuld menneskelig kommunikation og evnen til at knytte bånd: Socialt liv *er* kommunikation, hævdede Dewey, og al kommunikation er dannende (Dewey, 1916, s. 27). Derfor er samfundet kommunikativt konstitueret:

Samfundet ikke blot fortsætter med at eksistere *gennem* videregivelse og *gennem* kommunikation, men det kan med rimelighed hævdes, at det eksisterer *i* videregivelse og *i* kommunikation. Der er mere end et rent etymologisk bånd mellem ordene *common*, *community* og *communication* [de engelske ord for 'fælles', 'fællesskab' og 'kommunikation']. Mennesker lever i et fællesskab i kraft af de ting, de har til fælles, og kommunikation er den måde, hvorpå de får ting til fælles. For at skabe et fællesskab eller samfund må de have nogle ting til fælles: mål, overbevisninger, håb, viden – en fælles forståelse, en ligesindethed, som sociologerne kalder det. (Dewey, 1916, s. 26).

Dewey kan her siges at være repræsentant for den socialfilosofi, som senere er blevet kendt som *kommunitarisme*, og som særligt er blevet formuleret i opposition til liberalismens begreb om det autonome, frisatte selv som samfundets grundkategori (se Tam, 1998, om Dewey som kommunitarist). Ifølge Dewey kan man overhovedet kun være et individuelt selv, for så vidt som man er blevet formet som sådan af de sociale processer, man uundgåeligt er en del af.

Dewey opfatter mennesket som et politisk dyr, dvs. som et dyr, der kun kan leve ifølge sin menneskelighed i bestemte politiske strukturer. Som politiske dyr lever vi ifølge Dewey kun adækvat i et kommunikativt fællesskab – et demokrati – som derfor er mere end et formelt system. For Dewey er demokrati som livsform en »social idé« (Dewey, 1927, s. 143). Carr og Hartnett karakteriserer denne model for demokrati som »moralisk demokrati«, og de redegør for de sociale betingelser for denne form for demokrati: »Democracy can only flourish in a society in which there is a knowledgeable and informed citizenry capable of participating in public decision-making and political debate on equal terms« (Carr & Hartnett, 1996, s. 70). Deweys uddannelsesfilosofiske tanker var i forlængelse heraf centreret om spørgsmålet, hvordan der kan skabes »a knowledgeable and informed citizenry«, men de pædagogiske implikationer heraf vil jeg lade ligge (se evt. Brinkmann, 2006, kap. 7).

I Deweys begreb om demokrati som en livsform (demokrati som moralisk idé) ligger den tanke, at der er andre værdier end frihed og individuelle rettigheder, som bør sikres demokratisk. I Deweys idé om et demokratisk fællesskab er det ikke op til hver enkelt person at opfinde meningsfulde og værdifulde aktiviteter, for disse bør forefindes på forhånd, som allerede eksisterende muligheder for deltagelse i fælles beslutninger og lignende. Men hvilke kriterier har Dewey så nærmere for at vurdere demokratiske fællesskabers værdi? Dewey siger, at der er »brug for en målestok for værdien af enhver given fremtrædelsesform af det sociale liv« (Dewey, 1916, s. 100), og dette skyldes, at han vil overvinde den relativisme, der siger, at eksempelvis gangster-»fællesskaber« er lige så gode som andre typer fællesskab. Han opstiller to kriterier til vurdering af fællesskaber. Det første *interne* kriterium tager udgangspunkt i spørgsmålet: »Hvor mange og hvor varierede er de interesser, der bevidst deles?« (ibid., s. 100-101). Et godt fællesskab er et, hvor deltagerne har mange fælles interesser, og hvor det, der har betydning for én person, også har det for andre. Et samfund, hvor en person fx kan blive syg, uden at dette giver anledning til, at andre bekymrer sig om det, er ikke et stærkt fællesskab.

Det andet *eksterne* kriterium tager udgangspunkt i spørgsmålet: »Hvor omfattende og frit er samspillet med andre grupperinger?« (Dewey, 1916, s. 101). Og hvis ikke gangster-»fællesskaber« og lignende falder på det første kriterium, så gør de i hvert fald på det andet. For disse »fællesskaber« er netop karakteriseret ved at lukke sig om sig selv, og derved kappe de bånd til andre grupperinger, der ellers kunne tænkes at etablere en fælles menings- og værdihorisont med disse andre. Dewey nævner selv den velfungerende familie som et eksempel på et fællesskab, der kan leve op til både det interne og det eksterne kriterium. I en sådan familie finder vi, at der er:

Materielle, intellektuelle og æstetiske interesser, som alle deler, og at det enkelte medlems fremskridt, da det er let at kommunikere videre,

har værdi for alle medlemmers erfaring, og at familien ikke er et isoleret hele, men træder i intim forbindelse med erhvervsgrupper, med skoler, med alle kulturens institutioner såvel som med andre lignende grupper, og at den spiller en behørig rolle i den politiske organisering og til gengæld modtager støtte fra denne. (Dewey, 1916, s. 101)

Ethvert fællesskab skal selvfølgelig ikke vurderes ud fra familien som standard; dette romantiserende syn ville ikke passe på Dewey. Men citatet peger på det afgørende forhold, at gode fællesskaber indeholder muligheden for at skabe fælles erfaringer. Og: »Shared experience is the greatest of human goods.« (Dewey, 1925, s. 202). Sådanne fælles eller delte erfaringer faciliteres af kommunikation, som er vores måde at dele erfaring på, og kommunikation får den bedste kvalitet og største udbredelse i en demokratisk livsform med et maksimalt antal kommunikative udvekslingskanaler (internt og eksternt).

Vi så ovenfor, at Dewey lagde stor vægt på vanens betydning for menneskets erkendelse og handling. Hans socialpsykologiske hovedværk *Human Nature and Conduct* (Dewey, 1922) er på en gang en socialpsykologisk teori i stil med G.H. Meads *Mind, Self and Society*, men er i lige så høj grad en normativ teori om demokratisk sameksistens. Det er nemlig evident for Dewey, at vaner er afledt af institutioner og grupper (ibid., s. 58), og at en psykologi, der sætter vaner i centrum, derfor vil fokusere på de sociale betingelser, under hvilke vaner dannes og virker (ibid., s. 86). Og den socialpsykologiske udforskning af vanedannelsen og dens betingelser kan ikke være et rent værdineutralt anliggende, da psykologien (som vi så ovenfor) fungerer som en art ingeniørvidenskab, der uundgåeligt ændrer sit genstandsområde gennem sine operationer. Derfor arbejder psykologer inden for en normativ (moralisk) horisont, der sætter rammerne for deres teoretiseren og praktiseren, og Deweys bud på en sådan normativ horisont formuleres tydeligvis under en demokratisk vinkel, der fordrer udviklingen af måder, hvorpå mennesker kan kommunikere og samhandle, da kun kommunikationsmuligheder sikrer demokratiet som en livsform.

5. Psykologiens rolle i et demokratisk samfund

Alt dette er foreløbig på et temmelig abstrakt plan. Hvordan udmønter Dewey mere konkret sit syn på psykologiens rolle i et demokratisk samfund? Psykologien og de øvrige socialvidenskaber kommer for Dewey for alvor ind i billedet, når de store, komplekse og bureaukratiske samfund (»Great Societies«) skal have en forståelse af sig selv, der ideelt kan transformere dem til store fællesskaber (»Great Communities«). Afgørende er det for Dewey, at vi må have en fælles kommunikativ forståelse af det sociale liv for at kunne leve sammen i en demokratisk livsform. Men hvordan

sikres dette i store, uoverskuelige »Great Societies«, hvor intet menneske alene kan interagere med alle de andre? Det kan kun sikres ved at omdanne Societies til Communities, dvs. arbejde med en overgang fra samfund, hvor sammenhængskraften er ren formel og udefrakommende i form af love, regler og rettigheder, til samfund, hvor menneskelig interaktion hænger sammen ud fra en fælles kommunikativ forståelse af mål og mening. Og dette svar peger på en vigtig rolle for psykologien og andre socialvidenskaber i demokratiske samfund.

Svaret peger nemlig på, at psykologien (og andre socialvidenskaber) kan mediere overgangen fra »Great Societies« til »Great Communities« ved at assistere ved frembringelsen af en offentlighed. En betingelse for skabelsen af en offentlighed er, at »the ever-expanding and intricately ramifying consequences of associated activities shall be known in the full sense of that word« (Dewey, 1927, s. 184). Dette sker ved, at de sociale videnskaber (hvortil Dewey regner psykologien, se Dewey, 1917) indlader sig på »inquiry which alone can furnish knowledge as a precondition of public judgment« (Dewey, 1927, s. 180). Når samfundenes størrelse og kompleksitet overskrider, hvad enkelte mennesker kan overskue, så er der brug for samfundsmæssige redskaber til at nå rundt i samfundets hjørner, tematisere væsentlige værdi-problemer, og derigennem stille spørgsmål, der kan hjælpe os til at foretage fornuftige, fælles afgørelser. Psykologien og de andre socialvidenskaber skal altså ikke være værdifri, men sikre at menneskelige værdier kan realiseres i demokratiske fællesskaber gennem etableringen af muligheder for offentlig diskussion. Psykologien kan dermed siges at være en slags demokratisk redskab i Deweys perspektiv; et redskab, der både opstod og nødvendigjordes som følge af individets fødsel i historien, og som ideelt kan hjælpe til at skabe den informerede offentlighed, der er nødvendig for, at »Great Societies« kan blive til »Great Communities« med en offentlig diskussion af værdispørgsmål (fx »hvor meget skal investeres i sociale støt-teordninger?«, »skal reklamer rettet mod børn være tilladt?«, »hvor mange elever bør være i en skoleklasse?«). Psykologien bliver kort sagt af Dewey udnævnt til at være samfundsmæssigt redskab i moderne demokratier.

6. Afslutning

Hvad vi lærer af Dewey, er efter min mening, at psykologien (disciplinen) skal forstås ud fra dens politiske omgivelser – og dette gælder også disciplinens genstand. Mennesker er politiske dyr, og videnskaben om mennesket er en politisk teknologi. Foucaults bemærkninger om psykologien som politisk teknologi er helt på sin plads, og han gjorde meget for at afdække, hvordan human- og samfundsvidenskaberne var bygget på uerkendte værdier. Foucault ville afsløre den skjulte normativitet i psykologiens virke: »I don't think psychology can ever dissociate itself from a certain normative pro-

gram [...] Every psychology is a pedagogy, all decipherment is a therapeutics: you cannot know without transforming« (Foucault, 1998, s. 255). For Dewey derimod er der ingen afsløring i udsagnet om, at psykologien er del af et normativt program; at al psykologi er socialt transformerende. Dette er nemlig selve udgangspunktet for hans pragmatisme, instrumentalisme eller eksperimentalisme. Al psykologisk viden har for Dewey redskabskarakter, og alle redskaber eksisterer inden for en værdihorizont. Deweys håb var, at vi ved at erkende og anerkende de politiske og moralske dimensioner af psykologien kunne gøre den psykologiske viden nyttig. Den psykologiske videns nytte skulle ikke blot bestå i at løse dette eller hint afgrænsede problem (fx via intelligencetest eller lignende), men i at skabe en informeret, demokratisk offentlighed. En konsekvens af Deweys perspektiv, som nok er provokerende for mange, er, at *både* psykologien og dens genstand historiseres. Eric Bredo har beskrevet det på denne måde:

An evolutionary psychology of the type Dewey was proposing would have to give up the apparent certainty and authority that comes from having a predefined framework independent of the activity of the organism being studied. To be consistent it would also have to consider its own categories as arising in a context of activity and as having interests and limitations related to that activity. In other words, psychologists would have to be sensitive to the functioning of their own distinctions [...] Giving up the certainty of science viewed as independent of social bias and partiality might seem a loss, but a psychology that recognized itself as a social intervention, emergent within a given social context, could likely gain in real-world utility and insight. (Bredo, 1998, s. 463).

Bredo hævder her, at opfattelsen af psykologien og dens kategorier som en uundgåelig *social intervention* ikke behøver føre til intellektuel lammelse, men at det faktisk kan og bør føre til øget indsigt i virkelige problemer og brugbarhed i forhold til problemernes løsning. For pragmatisten Dewey får vi ikke viden om verden ved at iagttage den passivt udefra. Viden er kædet sammen med handling og muligheden for at opløse forhindringer og problemer. Psykologien er en indre del af det sociale liv snarere end en ophøjet disciplin på afstand af samfundet. Psykologien opstod i en bestemt social kontekst, og fungerer kontinuerligt på måder, der skaber og forandrer sociale kontekster. Psykologien skal forstås som en række praksisser, der er med til at få mennesker til at handle på bestemte måder, og Deweys håb var, at disse praksisser kunne hjælpe til realiseringen af demokratiet som en livsform. Uden socialvidenskaber frygtede Dewey, at de store samfund bestandigt ville forblive »Great Societies«, hvor mennesker ikke kunne forstå deres egne livsbetingelser eller de værdier, som sociale praksisser er bygget på. Han mente, at mennesker i sådanne samfund ville anskue sig selv som

samfundsatomer i et socialt tomrum, og at de måske endda ville være ude af stand til at anerkende deres forpligtelser over for fællesskaber. Derfor var hans tanke, at socialvidenskaberne skulle assistere ved frembringelsen af en demokratisk offentlighed.

Hvor perspektivrig denne tanke end måtte være, så kan Deweys perspektiv dog samtidig kritiseres for at være mangelfuldt. Hvis Foucaults syn på forholdet mellem videnskaberne og demokratiet kan kritiseres for at føre til intellektuel lammelse (fordi psykologien uundgåeligt er en politisk teknologi), så kan Deweys perspektiv omvendt kritiseres for at mangle blik for nogle af de magtrelationer, som Foucault og hans arvtagere (fx Rose, 1996) har analyseret. Ved læsning af Deweys samfundsfilosofi og socialpsykologi er det umiddelbart slående, hvor lidt omtale der er af magtrelationer og konflikter i samfundet (se Brinkmann, 2006, s. 211-213). Nyere forfattere som Foucault og Bourdieu har heroverfor portrætteret interessemodsetsninger og magtrelationer som afgørende for samfundslivets og det psykologiske livs udvikling. Mangler Dewey ikke fuldstændig et magt- og konfliktperspektiv, og gør dette ikke hans position naiv og konsensusføgende og ude af stand til at forstå underliggende reelle modsætninger i dagens samfund? Vi har set, at for Dewey og pragmatismen er det, der afgør idéers og teories værdi ikke en magisk korrespondensrelation til verden, og ej heller om jeg subjektivt set kan lide idéerne og teoriene. Det er derimod, om idéerne virker for os som fællesskab. Men hvem er »os«? Det er vel urimeligt at operere med et upersonligt og indholdstomt »os« uden at tage hensyn til uenigheder og konflikter, angående hvad »vi« mener? Vi kan godt være enige med Dewey i, at viden skabes gennem sociale aktiviteter i (demokratiske) fællesskaber, men, som Phillips har påpeget:

The social activity he depicted was always harmonious and cooperative – unlike many social constructivists in the late 20th century he did not pay much attention to the internal politics of knowledge producing communities, or the effects of power differentials on the types of knowledge produced. (Phillips, 1995, s. 9).

Jeg mener, at dette er en legitim påpegning af en vigtig mangel hos Dewey. Så meget mærkeligere bliver denne mangel, når man husker på Deweys personlige engagement i sin samtids mange konflikter og interessekampe. Det er vanskeligt at svare på, hvorfor dette blik for samtidens problemer og konflikter ikke i højere grad forplantede sig til hans forfatterskab. En mulig forklaring er, at Dewey konstant var optaget af at løse problemer og anviser veje frem, og dette krævede positivt formulerede visioner og mål, der for Dewey indebar samarbejde og harmonisk sameksistens. Dewey kritiserede sjældent noget uden selv at have et bedre alternativ, og som oftest var hans kritikker ikke fuldstændig afvisende, men nærmere rekonstruktive. Prisen for Deweys rekonstruktive optimisme, der bestemt har sine klare fordele,

er dog en truende blindhed over for de reelle interesseudsættninger, der findes i forskellige forsøg på at formulere de idéer, der styrer vores virkelighedsopfattelse.

Det er derfor rimeligt at konkludere, at hvis Deweys pragmatisme for alvor skal bruges til at forstå vore dages sociale virkelighed, herunder forholdet mellem psykologien, individet og demokratiet, så er det nødvendigt at supplere Deweys perspektiv med nyere idéer, der i højere grad tematiserer konflikter og magtrelationer som centrale til forståelse af det sociale liv.

REFERENCER

- BOURDIEU, P. (1977): *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BREDO, E. (1998): Evolution, Psychology, and John Dewey's Critique of the Reflex Arc Concept. *The Elementary School Journal*, 98(5), 447-466.
- BRINKMANN, S. (2004): Psychology as a Moral Science: Aspects of John Dewey's psychology. *History of the Human Sciences*, 17(1), 1-28.
- BRINKMANN, S. (2005a): Human kinds and looping effects in psychology: Foucauldian and hermeneutic perspectives. *Theory & Psychology*, 15(6), 769-791.
- BRINKMANN, S. (2005b): Selvrealiseringens etik. I: S. BRINKMANN & C. ERIKSEN (red.) *Selvrealisering – kritiske diskussioner af en grænseløs udviklingskultur*. ss. 41-64. Aarhus: Klim.
- BRINKMANN, S. (2005c): Values and Validity: Psychology as a Moral Science. I: A. GÜLERCE, A. HOFMEISTER, I. STAEUBLE & J. KAYE (red.) *Contemporary Theorizing in Psychology: Global Perspectives*. ss. 216-223. Concord, Ontario: Captus Press.
- BRINKMANN, S. (2006): *John Dewey: en introduktion*. København: Hans Reitzels Forlag.
- BURKE, T. (1994): *Dewey's New Logic: A Reply to Russell*. Chicago: University of Chicago Press.
- CARR, W. & HARTNETT, A. (1996): Civic Education, Democracy and the English Political Tradition. I: J. DERMAINE & H. ENTWISTLE (red.) *Beyond Communitarianism: Citizenship, Politics and Education*. ss. 64-82. London: MacMillan Press.
- DAMASIO, A. (1999): *The Feeling of What Happens: Body, Emotion and the Making of Consciousness*. London: Vintage.
- DANZIGER, K. (1997): *Naming the Mind: How Psychology Found Its Language*. London: Sage.
- DEWEY, J. (1916): *Demokrati Og Uddannelse*. (Denne udgave 2005). Århus: Klim.
- DEWEY, J. (1895): The Theory of Emotion 2: The Significance of Emotions. *The Psychological Review*, 2(1), 13-32.
- DEWEY, J. (1896): The Reflex Arc Concept in Psychology. *The Psychological Review*, 3(4), 357-370.
- DEWEY, J. (1900): Psychology and Social Practice. *The Psychological Review*, 7(2), 105-124.
- DEWEY, J. (1917): The Need for Social Psychology. I: J.A. BOYDSTON (red.) *The Middle Works, Volume 10: 1916-1917*. (Denne udgave 1980). ss. 53-63. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- DEWEY, J. (1920): *Reconstruction in Philosophy*. (Anden udvidede udgave 1948). Boston: The Beacon Press.

- DEWEY, J. (1922): *Human Nature and Conduct: An Introduction to Social Psychology*. (Denne udgave 1930). New York: The Modern Library.
- DEWEY, J. (1925): *Experience and Nature*. Chicago: Open Court.
- DEWEY, J. (1927): *The Public and Its Problems – An Essay in Political Inquiry*. (Denne udgave 1946). Chicago: Gateway Books.
- DEWEY, J. (1929): *The Quest for Certainty*. (Denne udgave 1960). New York: Capricorn Books.
- DEWEY, J. (1976): *Lectures on Psychological and Political Ethics: 1898*. New York: Hafner Press.
- FOUCAULT, M. (1988): The Political Technology of Individuals. I: L.H. MARTIN, H. GUTMAN & P.H. HUTTON (red.) *Technologies of the Self*. ss. 145-162. London: Tavistock Publications.
- FOUCAULT, M. (1998). Philosophy and Psychology. I: J.D. Faubion (red.) *Aesthetics, Method, and Epistemology: Essential Works of Foucault*. ss. 249-259. New York: The New Press.
- HEIDEGGER, M. (1927): *Being and Time*. (Denne udgave 1962). New York: Harper-Collins Publishers.
- HOOK, D. (2003): Analogues of Power: reading Psychotherapy through the Sovereignty-Discipline-Government Complex. *Theory & Psychology*, 15(5), 605-628.
- JAMES, W. (1907): *Pragmatism*. (Denne udgave 1981). Indianapolis, IN: Hackett Publishing Company.
- JØRGENSEN, C. R. (2002): *Psykologien i senmoderniteten*. Hans Reitzels Forlag.
- MENAND, L. (2002): *The Metaphysical Club*. London: Flamingo.
- NELSON, R. D. (1995): Pragmatic validity in Mannheim and Dewey. *History of the Human Sciences*, 8(3), 25-45.
- PHILLIPS, D. C. (1995): The Good, the Bad, and the Ugly: The Many Faces of Constructivism. *Educational Researcher*, 24(7), 5-12.
- RICHARDS, G. (1996): *Putting Psychology in Its Place: An Introduction From a Critical Historical Perspective*. London: Routledge.
- RORTY, R. (1982): *Consequences of Pragmatism*. Brighton: Harvester.
- ROSE, N. (1996): *Inventing Our Selves: Psychology, Power, and Personhood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TAM, H. (1998): *Communitarianism: A New Agenda for Politics and Citizenship*. New York: New York University Press.
- TEO, T. (2005): *The Critique of Psychology: From Kant to Postcolonial Theory*. New York: Springer.
- WILPERT, B. (1998): A View from Psychology. I: F. HELLER, E. PUSIC, G. STRAUSS & B. WILPERT (red.) *Organizational Participation*. ss. 40-64. Oxford: Oxford University Press.
- ÅKERSTRØM ANDERSEN, N. (2003): *Borgerens kontraktliggørelse*. København: Hans Reitzels Forlag.